

Елица Петрова / Elitsa Petrova

ВЪЗРОЖДЕНСКАТА АРХИТЕКТУРА НА СВИЩОВ

The Revival Architecture of Svishtov

Abstract: During the epoch of the Bulgarian National Revival Svishtov became a lively commercial and cultural center. Its compact layout, natural attractions and imposing buildings create a sense of synchronicity and symmetry. It is enough to mention the Confectioner's House and the home of Dimitar Nachovich (the place where the first Bulgarian Community Center was established in the winter of 1856), the House of Peace (the building where in 1791 a peace treaty was signed that ended the Avsto-Turkish war), the clock tower, the stone fountains, the Saint Nicholas School and the masterpiece of the Revival architecture – the cathedral church “St. Trinity”. All these buildings are a national treasure, and their preservation and conservation is entirely up to us. The past, which has come down to us through the incredible creations of famous and unknown masters of the National Revival, is a heritage that we should cherish for the testaments it leaves to all succeeding generations.

Keywords: Bulgarian National Revival, church building, architecture, Svishtov, education.

УВОД

Промените, които обуславят епохата на Българското национално възрождане, са свързани с измененията в българският град и европеизацията на голяма част от обществото. Най-значима метаморфоза претърпява българският град, изменяйки значително своя вид с появата на постройки, отговарящи на нуждите на българското население. Новите обществени здания като църковни храмове, училищни сгради и часовникови кули се превръщат в основен компонент на възрожденските селища и спомагат за докосване и приобщаване към европейската културна традиция.

За да се характеризира благоустройството на възрожденските селища трябва да се имат предвид условията, които времето тогава предлага за изграждането на жилищни и обществени сгради. Материалите, използвани за строителство възрожденската епоха са близки до природната среда, а преобладаващи са дървените конструкции.

Нововъведенията, които обхващат значителна част от селища с преобладаващо българско население, не подминават и крайдунавския град Свищов. Локацията му бързо го превръща в оживен търговски център, първостепенна

връзка между Балканите и западния свят. Реномето му на най-търговски град спомага за развитието на занаятите, а съживяването на културния и училищен живот превръща малкия речен град в един от най-бързо и устойчиво развиващи се български градове, съществували в доосвободения период.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Наричан от много изследователи „град феникс“, Свищов се възстановява от пълно разрушаване няколко пъти, като най-силно пострадва през есента на 1810 г., когато е изпепелен до основи от руските войски на генерал Николай Каменски. Пет години по-късно, след драматичните събития, белязали светлия празник Кръстовден, будните жители на дунавското градче вече могат да се гордеят със светско училище и с първи стъпки разцвет в областта на образованието и културата.

Началото на новия Свищов е поставено с пристигането в града на млад учител от Мелник. Преходът от килийно към новобългарско образование бележи следващ етап в развитието на града. Стремешът на будните свищовци към просперитет се изразява във възхода на учебното дело, а това довежда до положителна промяна във всички аспекти на битието им.

Трансформациите в градската среда изменят стария облик на Свищов, придавайки му европейски вид, доста често сравняван с австро-унгарската столица Виена. В интериора на някои от забележителните свищовски къщи от онази епоха е преобладаващ виенският стил, защото точно тази столица е диктувала актуалните модни тенденции.

Старите свищовски сгради и приносът им към културното и духовно обогатяване на местните жители

Църквата „Св. Димитър“ е най-старата свищовска църква, разположена в местността Чука (дн. Калето). В изследванията на протоiereй Стефан Ганчев е отбелязано, че е издигната преди турското завоевание, и че „От всички свищовски църкви най-отдавнашна е Св. Димитър в квартала „Чуката“. Построена е на най-високия брег на Дунава Св. Олтаръ и средната част на храма сж запазени в непроменено първично състояние. Само останалата и частъ. западната съ артиката е ремонтирана и разширена въ 1893 година“¹. Храмът носи името на закрилника на династията Асеневци – св. Димитър Солунски и според В. Савов „...забележителен паметник, съхранен в най-старата църква на Свищов, е художествено изработен дървен кръст с дата 1642 г. и с името на влашкия войвода Йоан Матей Басараб“². Християнският храм е възстановен през 2004 г. с дарение, направено от Добра Недялкова. Преди реставрацията църквата не функционира в резултат на разрушаването ѝ почти до основи. В двора на храма е съществувало килийно училище, но вероятността да е унищожено след опожаряването на града през 1810 г. е голяма. Църквата остава непокътната – тя е една от малкото сгради, които оцеляват в огнения ад, но няма сведения за съществуващи училища в Свищов в онзи период. Тази енорийска църква е еднокорабна, както е типично за храмовете, изградени в

първите векове на чуждо господство. Наосът е издължен и завършва с полукръгла абсида. Сградата е покрита с полуцилиндричен свод, който лежи върху редуващи се арки.

Храмът „Св. Преображение“ е енорийски и е изграден през 1835–1836 г. на мястото на стара църква, носеща името „Св. Никола“ и е унищожена през 1810 г. Оригиналната църква е с малки размери и вкопана в земята. В своя труд „Свищов (Принос за историята му)“ Стефан Ганчев споменава, че, според старата легенда, постройката е била паянтова. Новият храм, издигнат през най-активните години в строителството на християнски храмове, е позициониран в центъра на тогавашния Свищов. Двадесет години по-късно е прикрепена и първата камбана. По случай стогодишнината от изграждането на църквата е издигната нова камбанария, дарение на изтъкнатия свищовски търговец Георги Високов.

За да бъде съградена църквата, свищовци искат разрешение от Видинския валия и от търновския митрополит Иларион Крипски³. Материалите, използвани за изграждането на този православен храм, са каменни блокове и дървен материал. Църквата е трикорабна, а иконостасът е шедьовър на резбарското изкуство. В началото на 2019 г. започва ремонтът ѝ, а през април същата година тя отново отваря врати след 9 години. Църквата е със статут на национален паметник на културата.

Сходна е историята на друг паметник от същата епоха. Църквата „Св. Пророк Илия“ е архаична архитектурна конструкция, също опожарена до основи през пагубната 1810 г. Новата църква е трикорабна, изградена е от камък през 1835 г. и наподобява турска публична сграда. „Макар да обслужва сравнително голяма енория, след построяването на църквата „Св. Троица“ тя губи влиянието си“⁴. През войните основната функция, която църквата изпълнява, е на склад, а многобройните земетресения в областта се оказват опустошителни за конструкцията. От 1957 г. църквата не е действаща, въпреки многобройните опити да бъде реставрирана.

„След Руско-турската война от 1806–1812 г. от пепелищата се ражда нов град. Не съществуват църквите и метосите към тях. В първите години от възстановяването няма материални условия за създаване на килийни училища. Когато те вече са налице, времето налага нови форми на обучение и образование“⁵.

Своеобразното начало на новия Свищов е поставено с основаването на елино-българското училище в града през 1815 г. Преходът от килийно към светско образование е повратна точка в развитието на учебното дело, а стремежът на гражданите към модернизация е в пълен синхрон с възстановяващия се от пепелищата обновен Свищов. Строежът на училищна сграда става възможен благодарение на дарението на Филип Сакелариевич, но недостигът на средства осуетява завършека на сградата и кара младия мелнишки даскал Емануил Васкидович (главен инициатор на проекта) неведнъж да напуска пределите на Османската империя, търсейки ресурси и съмишленици за осъществяването на национално-патриотичния план.

„Затрудненото материално положение на свищовци не дава възможност да се завърши започнатата училищна сграда. Според както пише Васкидович, през 1817 г. предстояло вече да бъде тя окончателно готова и „чинопорядочно“ обзаведена“⁶.

Изграждането на постройката започва през 1815 г., а окончателен вид тя добива 9 години по-късно. През строителния период обучението е осъществявано по всяка вероятност в друга сграда или в същата постройка, независимо от недовършения ѝ вид. Остатъци от плочата, която съдържа надпис, показващ началната година на строежа, е запазена в къщата-музей „Алеко Константинов“.

Светиниколско училище е създадено от знаменития възрожденец Христиаки Павлович през 1846 г. и представлява едноетажна сграда, запазена до днес в своя автентичен вид. Разположено в западната част на град Свищов, едновременната Харизанска махала, училището е построено с помощта на местни дарители и ентузиастични водени от нестихващото желание за подем в областта на просветното дело. Над входната врата е поставен каменен надпис, изработен от Георги Владикин, който разкрива имената на всички дарители.

Свищовските ханове и чешми – приемници на османската архитектурна традиция

В монографията си „Българските градове по р. Дунав през епохата на Възраждането“ проф. П. Златев описва три съхранени до XX в. свищовски чешми: при Агпазарската джамия, старата турска чешма до Велешан пазар и Станчевата чешма срещу църквата „Св. Преображение“. Запазена до днес е чешмата при Капитец. От тях с по-забележителна архитектура е велешанската чешма, чийто надпис сочи, че е построена през 1852 г.⁷

Чешмите от миналото на българския народ са истинско национално богатство. Те възплъщават в себе си колорита на българския фолклор, а историята около изграждането им е съпътствана от различни легенди и предания.

Сред обществените сгради от времето на Възраждането са и хановете – места за отсядане и нощувка. Към тях често са добавяни гостилници, дюкяни и други подобни сгради, които да осигурят максимален комфорт на посетителите, макар че според Ю. Николова „Хановете през XIX в., макар и отредени за пренощуване, не са най-гостоприемното място“⁸.

Подемът на Свищов в стопанско отношение е причина да смятаме, че, както във всяко развито възрожденско селище, така и в този дунавски център са съществували ханове, но изчерпателно описание на такъв липсва. Оскъдна информация намираме в спомените на козлодуйския учител Младен Павлов. Той пише: „В Свищов стигнах вечерно време. Колата ме откара в хана на Заарлиите (ханджиите се именуваха така понеже бяха родом от Стара Загора). Последните, щом получиха писмото от коларя, на момента се разпоредиха и ми поставиха в самостоятелна стая и ми дадоха храна. Това беше началото на март 1877 г. От Свищов аз преминах Дунава в Румъния“⁹.

Съхранена снимка от XIX в. показва хан от Велешанската чаршия. „Той е двуетажна постройка със симетрично разположени дървени стълби и пруст. Разграничението на двете пространства: долен етаж, където явно е бил „общият салон“, т.е. кръчмата, кафенето, мястото за разговори, и горен – със стаите за нощувка, вече очертава една по-модерна уредба“¹⁰.

Една от предпоставките за появата на постройки, предназначени за комерсиални цели, е оживлението, което настъпва в селищата, вследствие на стопанските промени и процъфтяването на някои занаяти. Свищов, определян от редица изследователи като „най-търговски град“, е бил икономическо средище, изпълнено с живот и патос. Подходящата му локация го превръща във връзка между Балканите и Европа през XIX в. Най-голямо оживление кипяло на скелята или пристанището. Завидна е цифрата на пазарите, дюкяните и кафенетата, изпълващи калдъръмените улички на градчето. Феликс Каниц констатира в своите записки, че перфектното разположение на Свищов е причина да съществува все още.

Часовниковата кула – символ на възраждащия се Свищов

През първата половина на XVIII в. по нашите земи се появяват символичните часовникови кули – отражение на промените, които настъпват в българските земи. Предназначението на тези постройки е периодично да отброяват часовете, придавайки аристократичен вид на градските средища. Кулите, които се извисяват на градските площади през възрожденската епоха, са извисено съчетание на духа на отминали епохи и полъха на Новото време.

Часовниковата кула в Свищов е една от най-емблематичните постройки, които могат да бъдат забелязани в крайдунавския град. Висока е 23.50 м и може да бъде видяна от почти всички части на селището. Построена е през XVIII в., но точната година не е спомената никъде. „Над входната врата от южната страна на кулата стоят два надписа. Единият гласи „Обладателят на добри и хубави дела Хюсеин ага бен Али. Войводата на Свищов, 1179.“ (1755). Другият надпис в превод на проф. П. Митев гласи: „Големият крепител на града хаджи Абдулах ага се пресели от тоя свят във вечността, от една трета от имота си той извърши поправката на часовника, по тая причина нека душата му бъде винаги благословена. Бидейки напълно разрушен (часовникът) с тая поправка на следине (от разрушението), той се възстанови и стана невиджано хубав и великолепен. Ей Шевки постави отново датата, когато беше възобновен и поправен прекрасния часовник 1276 (1859)“¹¹.

През втората половина на XIX в. Свищов достига своя апогей в областта на образованието, културата и икономиката. Тогава се осъществява и подновяването на часовниковата кула от майстор Богдан – известен строител на каменни здания, чешми и др. Камъкът, с който е изградена, е взет от старата крепост в местността „Чуката“. В ъглите е орнаментирана с блокове от бял варовик, а часовниковият механизъм е доставен от Виена през 1890 г. благодарение на бележития гражданин на Свищов Янчо Станчов.

„Освен със силуета си, кулата действа и с декоративната разработка на каменните стени, които се сливали с каменния калдъръм на площада и с колоритния ефект на самия строителен материал, белия варовик на четирите ъгла и главния и полихромията на пълнежа от дребния обработен камък в останалите площи“¹². Главният корпус и дървената постройка придават на зданието типичен възрожденски облик. Часовниковата кула в Свищов е културен паметник с национално значение. И до днес звънът ѝ огласява всички части на китното градче – полъх от миналото идеално вписан в бъдещето.

Сладкаровата къща – архаична фигура от началото на възрожденската епоха

Построена през 1800 г., Сладкаровата къща е символична сграда, свързана с възрожденската култура и славната история на град Свищов. Жилищната постройка е изградена от Г. Сладкаров, родом от село Арбанаси. Своя произход той подчертава със строежа на къщата, която е в нетипичен балкански стил, напомняща на планинските къщи в родното му място. Погледнато от страни, жилището наподобява малка крепост. Чорбаджийският дом става първото място, което руският император Александър II посещава след освобождението на Свищов през юни 1877 г. Днес в Сладкаровата къща се намира Етнографският музей на град Свищов. Той предлага на посетителите уникална експозиция, създадена през 1982 г. В обособените помещения посетителите могат да се насладят на оригинални предмети, свързани с ежедневието на българите през XVIII и XIX в. Народни носии, златни изделия, приспособления за риболов, винарски съдове пренасят гостите в едно отминало време.

Църквата „Света Троица“

Последната декада на възрожденската епоха протича изключително динамично за българския народ. Обявяването на църковна независимост от гръцката патриаршия, Априлското въстание са важни събития, продиктували развързката на петвековната борба срещу османските поробители. В архитектурно отношение през последните десетилетия преди Освобождението се открехва вратата за един нов вид проектиране. Още в началото на възрожденския период църковната архитектура се адаптира към промените, които обуславят процеса на интеграция със западния свят. Появата на трикорабната църква е един от символите за успех и малка победа в културно отношение. Вече не се налага християнските храмове да са вкопани в земята, за да не засенчват мюсюлманските храмове. Епохата на Българското възраждане едва ли би била същата без интензивното строителство на православни храмове, маркирали възрожденския прогрес. Самият факт, че след Освобождението в Свищов не е издигната нито една църковна сграда, показва силата, която струи от тези храмове в културно и духовно отношение. Един от най-забележителните строители от това време е Никола Фичев. „По негов проект е построена църквата „Св. Троица“ в Свищов (1865–1867 г.)....“¹³ – безспорно една от най-внушителните сгради, издигнати от възрожденския майстор. „С високите си куполи

и с разчупената си фасада, свищовската черква впечатлява с художествената си изтънченост и създава чувство за извисеност¹⁴.

Идеята за изграждането на голяма църква се заражда по времето на активната борба за църковна независимост след Кримската война (1853–1856 г.). Отговорната задача да изгради храм, отговарящ на нарасналите нужди на свищовци, е възложена на прочутия строител Никола Фичев. Първата тухла е поставена през 1865 г. и две години по-късно сградата придобива завършен вид. Величието на този храм струи от мащабните му размери и се допълва от извисяващата се гордо камбанария.

Реализацията на такъв амбициозен проект става възможна след продажбата на недвижимите имоти на църквите „Св. Петър и Павел“ и „Св. Пророк Илия“. Идеята за църковна сграда е приета възторжено от местните еснафски сдружения, а консолидацията на гражданите, независимо от социалната им прослойка, винаги дава надежден резултат. „Преди 1865 г. свищовци от долната махала замислили да построят съ материалните средства на двете поменати по-рано стари църкви „Св. Петър и Павъл“ и „Св. Пророк Илия“ единъ големъ храмъ, който да обедини всички енорий на двете църкви въ цельтъ долна махла“¹⁵.

Църквата е един от последните шедеври на Кольо Фичето. Заемаща централно място в дунавския град, тя е трикорабна конструкция с един основен купол и три второстепенни купола, а издълженото ѝ тяло е с дължина 30 м. През 1870–1872 г. майстор Антон Пешев, роден в Крушево (Македония), изработва иконостаса с размери дължина 16 м и височина средно над 10 м. „Върху близо 100 кв. м, при безупречна симетрия, А. Пешев поставя обширни плоскости, на които знаменитият свищовски художник Николай Павлович рисува своите 73 икони“¹⁶. „Според кондиката на църквата тя се именува „Св. Троица“, св. Иван Рилски, св. св. Кирил и Методий“¹⁷. Служба в чест на двамата братя, поставили началото на родното слово, е отслужена, когато са поставени основите на църквата. Първоначално православният храм не е имал камбанария, въпреки огромното желание на Никола Фичев да построи такава. След известно време, през периода 1883–1886 г., уста Генчо Кънев осъществява тази идея. След като Свищов става официално свободен град, руският император Александър II подарява шест камбани на храма, но през 1977 г. след опустошителното земетресение те са свалени. Днес техният звън отново се чува от реставрираната камбанария.

Този църковен храм, разположен на централно място в Свищов, е определян от много изследователи като нов етап в развитието на възрожденската архитектура. Професор Златев констатира, че Кольо Фичето „бележи един нов период, който характеризира развитието на нашата архитектура през Възраждането“. Изяществото, което струи от храма, допълва перфектно атмосферата, която цари в малкия град дълги години. Църквата „Св. Троица“ е една от последните сгради, които майстор Кольо Фичето изгражда, но уникалната ѝ архитектура поставя ново начало и вдъхва надежда за по-добри времена.

Свищов се слави като град на първите неща. Модерният му външен облик през XIX в. се допълва от улични лампи, които му придават европейски вид. „Улиците на град Свищов, от „Ун пазар“ (сегашият площад Свобода) до Скелята (пристанището със складовете), са постлани с камъни, по тях са поставени фенери и според една дописка до в. „Турция“, той добил „европейски вид“. Чирачетата от кафенетата притичват с тенекиени табли и разнасят утринното кафе от дюкян на дюкян. По главната улица има чугунени стълбове с окачени газени фенери, които са запазени до средата на 60-те години на XX век“¹⁸.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Архитектурата заема водеща роля в развитието и прогресивния подем на българското общество през последните две столетия от османското владичество. В Свищов тя достига измерения, предизвикали възхищението на няколко пътешественици, преминали през дунавското селище. Ф. Каниц отбелязва в своите записки европейския полъх, долавящ се от дунавското градче. „В никой друг дунавски град, както в Свищов не чух да се говори толкова много на немски език и при много от заможните семейства открих един и същи стремеж – да се даде основно немско образование на младежта“¹⁹.

Съвсем обосновано, с пълен набор от различни по вид сгради, Свищов се нарежда сред най-красивите и запомнящи се възрожденски селища. Компактното му разположение, природните забележителности и внушителните сгради създават усещане за синхрон и симетрия. Достатъчно е да споменем Сладкаровата къща и дома на Димитър Начович (мястото, където е учредено Първото българско читалище през зимата на далечната 1856 г.), Къщата на мира (сградата, където през 1791 г. е подписан мирен договор, който слага край на Австо-турската война), часовниковата кула, каменните чешми, Свети Николското училище и шедьовъра на възрожденската архитектура – съборната църква „Св. Троица“. Всички тези сгради са национално богатство, а тяхното съхранение и опазване зависи изцяло от нас. Миналото, достигнало до нас чрез невероятните творения на знайни и незнайни майстори от възрожденската епоха, е наследство, което трябва да ценим заради заветите, които оставя на всички следващи поколения.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Ганчев, Ст.** Свищов (Принос за историята му). Свищов: Печатница П. А. Славков, 1929, 46–47.

² **Савов, В.** Среща с миналото, с поглед в бъдещето. Свищов: Районна потребителска кооперация, 1986.

³ **Ганчев, Ст.** Цит. съч., с. 56–57.

⁴ **Николова, Ю.** Достойно естѣ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти. София: Иврай, 2006, с. 77.

⁵ **Николова, Ю.** Цит. съч., с. 83.

⁶ **Гунев, И.** Емануил Васкидович и неговото славяно-българско светско училище. София, 1988.

⁷ **Николова, Ю.** Цит. съч., с. 71.

⁸ Пак там, с. 72.

⁹ **Павлов, М.** Мемоари. Кратки бележки из моя живот. София, 1828, с. 63.

¹⁰ **Николова, Ю.** Цит. съч., с. 73.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, с. 101.

¹³ **Петков, П.** Пътищата към Освобождението. София, 2021, с. 188.

¹⁴ Пак там, с. 189.

¹⁵ **Ганчев, Ст.** Цит. съч., с. 64.

¹⁶ **Петков, П.** Цит. съч.

¹⁷ В летописната църковна книга е отбелязано: „1867 год. септемврий 19, се освети новата църква от поп Христа с други 12 попа и се нарече Св.Троица и Св. Кирил и Методий и св. Иван Рилски български, на султана Азиса и на денете и сос един полк. войска вардеха и народ имаше доволно. И прихода от освещението даде 7000 гроша“. – Вж. **Ганчев, Ст.** Цит. съч., с. 64.

¹⁸ **Господинов, Т.** Свищов: Град на първите. (Хронологично-енциклопедичен справочник). Свищов, 2005, с. 51.

¹⁹ Пак там, с. 58.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Ганчев, Ст. Свищов (Принос за историята му). Свищовъ: Печатница П. А. Славков, 1929 [Ganchev, St. Svishtov (Prinos za istoriyata mu). Svishtova: Pechatnitsa P. A. Slavkov, 1929].

Господинов, Т. Свищов: Град на първите. (Хронологично-енциклопедичен справочник). Свищов, 2005 [Gospodinov, T. Svishtov: Grad na parvite. (Hronologichno-entsiklopedichen spravochnik). Svishtov, 200].

Гунев, И. Емануил Васкидович и неговото славяно-българско светско училище. София, 1988 [Gunev, I. Emanuil Vaskidovich i negovoto slavyano-balgarsko svetsko uchilishte. Sofia, 1988].

Николова, Ю. Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти. София: Иврай, 2006 [Nikolova, Yu. Dostoyno esta. Svishtov prez devetnadesetiya vek i parvoto desetiletie na XX vek. Lichnosti. Sabitiya. Fakti. Sofiya: Ivray, 2006].

Павлов, М. Мемоари. Кратки бележки из моя живот. София, 1828 [Pavlov, M. Memoari. Kratki belezhki iz moya zhivot. Sofia, 1828].

Петков, П. Пътищата към Освобождението. София, 2021 [Petkov, P. Patishtata kam Osvobozhdenieto. Sofia, 2021].

Савов, В. Среца с миналото, с поглед в бъдещето. Свищов: Районна потребителска кооперация, 1986 [Savov, V. Sreshta s minaloto, s pogled v badeshteto. Svishtov: Rayonna potrebitelska kooperatsia, 1986].